

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ ДС/СС 05/4-02 бр. 397/2-XVII/26 08.03.2016. године	
--	--

ВЕЋЕ НАУЧНИХ ОБЛАСТИ
ДРУШТВЕНО-ХУМАНИСТИЧКИХ НАУКА

Наставно-научно веће Филозофског факултета у Београду је на својој III редовној седници, одржаној 08.03.2016. године – на основу чл. 202. став 1. алинеја 14. и 15. Статута Факултета, прихватило Извештај Комисије за докторске студије с предлогом теме за докторску дисертацију: ПРЕДСТАВЕ УМИРУЋЕГ, МРТВОГ И ВАСКРСЛОГ ТЕЛА У ВИЗАНТИЈСКОЈ УМЕТНОСТИ ОД ДВАНАЕСТОГ ДО ПЕТНАЕСТОГ ВЕКА, докторанда Јакова Ђорђевића.

За ментора је одређена проф. др Јелена Ердељан.

<u>Доставити:</u> 1x Универзитету у Београду 1x Стручном сараднику за докторске дисертације 1x Шефу Одсека за правне послове 1x Архиви	ПРЕДСЕДНИК ВЕЋА Проф. др Војислав Јелић
--	--

Факултет <u>Филозофски</u>	УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ Веће научних области друштвено-хуманистичких наука (Назив већа научних области коме се захтев упућује)
04/1-2 бр. 6/14 (број захтева)	
8.03.2016. (датум)	

ЗАХТЕВ

за давање сагласности на предлог теме докторске дисертације

Молимо да, сходно члану 46. ст. 5. тач. 3. Статута Универзитета у Београду («Гласник Универзитета», бр. 131/06), дате сагласност на предлог теме докторске дисертације:

Представе умирућег, мртвог и васкрслог тела у византијској уметности

од дванаестог до петнаестог века

(пун назив предложене теме докторске дисертације)

НАУЧНА ОБЛАСТ

Историја уметности

ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ:

Име, име једног од родитеља и презиме кандидата:

Јаков Милоје Ђорђевић

Назив и седиште факултета на коме је стекао високо образовање:

Филозофски факултет, Београд

Година дипломирања:

2011. година

Назив мастер рада кандидата:

Макабристичке представе у западноевропској

уметности од XIII до XV века. Особености иконографије северно и јужно од Алпа

Назив факултета на коме је мастер рад одбрањена:

Филозофски факултет, Београд

Година одбране мастер рада: 2013. година

Обавештавамо вас да је Наставно-научно веће

на седници одржаној 8.03.2016.

размотрило предложену тему и закључило да је тема подобна за израду докторске дисертације.

	ДЕКАН ФАКУЛТЕТА Проф. др Војислав Јелић
--	--

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ

за кандидата Јаков Ђорђевић

Име и презиме ментора: др Јелена Ердељан

Звање: ванредни професор

Списак радова који квалификују ментора за вођење докторске дисертације:

1. *Изабрана места. Конструисање Нових Јерусалима код православних Словена*, Београд 2013.
2. *Mediteran i drugi svetovi. Pitanja vizuelne kulture, XI-XIII vek*, Novi Sad 2015.
3. *Studenica. An identity in marble*, *Зограф* 35 (2011), 93-100.
4. *New Jerusalems as New Constantinoples? Reflections on the reasons and principles of Translatio Constantinopoleos in Slavia Orthodoxa*, *ΔΧΑΕ*, 32 (2011) 11-18.
5. *Трново. Принципи и средства конструсања сакралне топографије средњовековне бугарске престонице*, *ЗРВИ* 47 (2010), 199-214.

Заокружити одговарајућу опцију (А, Б, В или Г):

А) У случају менторства дисертације на докторским студијама у групацији техничко-технолошких, природно-математичких и медицинских наука ментор треба да има најмање три рада са SCI, SSCI, AHCI или SCIE листе, као и Math-Net.Ru листе.

Б) У случају менторства дисертације на докторским студијама у групацији друштвено-хуманистичких наука ментор треба да има најмање три рада са релевантне листе научних часописа (Релевантна листа научних часописа обухвата SCI, SSCI, AHCI и SCIE листе, као и ERIH листу, листу часописа које је Министарство за науку класификовало као M24 и додатну листу часописа коју ће, на предлог универзитета, донети Национални савет за високо образовање. Посебно се вреднују и монографије које Министарство науке класификује као M11, M12, M13, M14, M41 и M51.)

В) У случају израде докторске дисертације према ранијим прописима за кандидате који су стекли академски назив магистра наука ментор треба да има пет радова (референци) које га, по оцени Већа научних области, квалификују за ментора односне дисертације.

Г) У случају да у ужој научној области нема квалификованих наставника, приложити одлуку Већа докторских студија о именовању редовног професора за ментора.

ДЕКАН ФАКУЛТЕТА

Датум _____

М.П.

проф. др Војислав Јелић

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ОДЕЉЕЊЕ ЗА ИСТОРИЈУ УМЕТНОСТИ

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ ТЕМЕ ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

**ПРЕДСТАВЕ УМИРУЋЕГ, МРТВОГ И ВАСКРСЛОГ ТЕЛА У ВИЗАНТИЈСКОЈ
УМЕТНОСТИ ОД ДВАНАЕСТОГ ДО ПЕТНАЕСТОГ ВЕКА**

Ментор: Проф. др Јелена Ердељан

Кандидат: Јаков Ђорђевић

број индекса: 6i/13-1

Београд, 2015.

ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА

Предложена дисертација посвећена је истраживању визуелне артикулације умирућег, мртвог и васкрслог тела у касновизантијском сликарству. Овако дефинисан предмет истраживања није нашао довољно места у досадашњој историографији упркос чињеници да теме смрти већ извесно време привлаче пажњу стручњака, а велика популарност историје тела као посебне области научног интересовања и даље не јењава. Приказивање мртвог тела или васкрсле пути у уметности Византије и земаља њеног културног круга није никада истински проблематизовано иако су се одређене студије бавиле подробном иконографском анализом сцена које дају могућност за таква разматрања, попут приказа Лазаревог васкрсења. Готово по правилу главно интересовање је привлачило ликовно представљање душе покојника.

Група представа којима ће бити посвећена највећа пажња одабрана је из корпуса визуелне културе православних народа на Балкану у хронолошком распону од XII до средине XV века. Овако дефинисан географски оквир условљен је чињеницом да су средњовековне државе на Балканском полуострву носиле суштински заједничко културно искуство које је омогућавало истинску лакоћу у преношењу, апропријацији и дељењу различитих идеја, веровања, и визуелних модела, између осталог и оних у вези са смрћу. Када је временско одређивање у питању, за доњу границу одабран је XII, а не XIII век и први пад Цариграда зато што су многе ликовне теме, које ће бити анализиране, изнедрене у периоду пре 1204. године и, самим тим, разумевање каснијих примера се не може у потпуности сагледати без осврта на њихову традицију приказивања. Ово ће додатно допринети лакшем и јаснијем уочавању новина и трансформација у уметности познијег периода. Пад Цариграда 1453. године под власт Отоманске империје представља горњу тачку хронолошког оквира у коме ће наведени предмет истраживања бити разматран. Како назначено раздобље надилази појединачне стилске периодизације, а обележено је духом источне уметности, термин „касновизантијски“ представља техничку олакшицу и наглашава међусобну повезаност стваралачких активности на територијама које улазе у сферу интересовања ове докторске дисертације. С друге стране, нагласак на православним народима искључује делатност оних који су током сложене историје Балканског полуострва такође оставили

свој траг, често стилски истоветан примерима који ће бити разматрани, али са битно различитим идејама.

Будући да је реч о теми која је обухватила све видове визуелне културе, а не само поједине технике ликовног стваралаштва, одабрани примери су разнородни у том погледу. Нарочита пажња биће посвећена фрескама у костурници Бачковског манастира (нарочито Визији пророка Језекиља), сцени Васкрсења Лазара у цркви Светих Апостола у Пећкој патријаршији, као и у цркви Богородице Одигитрије истог манастира, затим представама Страшног суда у цркви Христа Пантократора манастира Дечана и у јужном параклису цркве Христа Хоре (нарочито композицијама под називом Црви који не мирују и Шкргут зуба), циклусу Чина на разлучење душе од тела у цркви Свете Софије у Охриду и у хиландарском пиргу Светог Ђорђа, и, најзад, надгробном споменику Остоје Рајаковића у охридској Богородици Перивлепти. Када су илустровани рукописи у питању, од највећег интересовања за ово истраживање представљају Томићев и Минхенски псалтир са мноштвом минијатура које су у најужој вези са темама умирања (укључујући и саму персонификацију смрти), као и прикази страдалног Јова у манускрипту *Taphou 5*, тако заведеном у Патријаршијској библиотеци православне цркве у Јерусалиму, и илустрације Пете поуке *Лествице* у рукопису који чува Ватиканска библиотека под ознаком *Cod. gr. 394*. Селекција визуелног материјала вођена је јасним критеријумима: свака од одабраних представа носи у себи поруку која тело ставља у контекст смрти и о томе сведочи текстуални предлог; свака од сцена је део ширег програма, било да је у питању фреска на зиду или илуминирана страница у рукописној књизи, што омогућава да се њено значење испита како самостално тако и као део веће целине; и, најзад, свака садржи довољно иконографских карактеристика да може да послужи и као генерални представник теме коју приказује, али и као носилац одређене иконографске специфичности.

Пажљива иконолошка разматрања вођена детаљним иконографским анализама наведених примера осветлила би нове погледе на схватање и важност тела у уметности касновизантијског периода. Будући да је већина одабраних представа била у најнепосреднијој близини посматрача, главни проблем који је постављен у средиште интересовања овог истраживања јесте однос слике и онога који ту слику посматра. Неопходна контекстуализација помоћу извора и разумевање визуелних механизма преношења теолошких порука расветлили би улогу слике умирућег, мртвог и васкрслог тела у обликовању духовне стварности, понашања и схватања сопственог бића код побожног човека касног средњег века у Византији и на Балкану.

ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

Основни циљ истраживања овде предложене докторске дисертације је утврђивање визуелних образаца и стратегија формулисања слике тела у контексту смрти у уметности Византије и православних народа на Балкану од XII до средине XV века. Иконографска и иконолошка анализа одабраних представа би преиспитала теолошки садржај порука понуђених посматрачу утврђујући тиме колику је улогу имало учење о будућем васкрсењу тела у обликовању одређених ликовних тема. Сprovedено истраживање би такође показало да је и византијска уметност познавала представе тела у стању распадања, само изражене на другачији начин од оних карактеристичних за западноевропску визуелну културу приближно истог периода, а са друге стране објаснило би одбојност исте према класичним макабристичким сликама трулежног тела. Ово питање је у досадашњој литератури, иако постављано, остало неразрешено. Будући да је реч о теми која је у спречи са најитимнијим размишљањима, страховима и надањима побожних људи датог времена, предложена дисертација би расветлила сложене процесе односа посматрача и слике, процесе који су и обликовани и обликовали теолошка учења, локална веровања и погребне праксе.

ОСНОВНЕ ХИПОТЕЗЕ

- Хришћанско учење о васкрсењу тела заузимало је важно место у визуелној артикулацији сцена које су наговештавале судбину преминулих на оном свету.
- Приказивање душа умрлих у византијском сликарству исказује, путем иконографских појединости, повезаност преминулих са њиховим телима која ће поново васкрснути на крају времена.
- Велики број представа које наговештавају судбину преминулих на оном свету служиле су посматрачима као модели припреме за добру смрт.
- У византијској уметности се могу пронаћи представе које наговештавају распадање тела преминулих.

- Визуелна артикулација тела у стању распадања остваривана је путем гестова насликаних фигура, простором у коме су смештене, иконографским појединостима на сложенијим приказима и сажетим иконографским схемама.
- Слика телесног пропадања могла је да носи позитивна значења, као што је и слика васкрслог тела могла да наговештава негативна.
- Одбојност византијске уметности према представама тела у стању распадања, какве налазимо у визуелној култури западне Европе касног средњег века, почивала је на неслагањима око догматских питања са латинском црквом о судбини преминулих на оном свету.

МЕТОД ИСТРАЖИВАЊА

Приступ истраживању предложене теме ослања ће се на традиционалне методе историје уметности обogaћене искуством студија визуелне културе. Будући да иконографски метод почива на повезивању слике и текста тражећи у писаним изворима дословне предлошке за визуелни садржај, овде ће та врста анализе бити проширена „антииконграфијом“ Мајкла Камила која укључује и незаписане кодове и културне праксе, формиране и преношене усменим путем или перформативно, као такође погодне за интерпретацију слика (CAMILLE 1993, 43, 52-54). Тиме би истраживање значења представљених сцена задобило исцрпнија и прецизнија разматрања, нарочито када су у питању прикази са ређим иконографским решењима, попут фреске Лазаревог васкрсења у цркви Светих Апостола у Пећи.

С обзиром на то да је значење слике неодвојиво од питања перцепције посматрача и да оно није само дато, већ и „обликовано свакодневним друштвеним праксама“ (ROODENBURG 2012, 211), антропологија слике Ханса Белтинга је од изузетне важности (BELTING 2005), баш као и други смерови нове иконологије (в. BAERT et al. 2012, посебно 7-14 и 211-229) и студија визуелне културе уопште (в. MITCHELL 2005; SHEINGORN 2010). Они омогућавају размишљање о посматрачу као носиоцу културног и визуелног искуства, искуства које је условљавало перцепцију значења приказане представе. Другим речима, овако обogaћен традиционалан историјско-уметнички методолошки приступ (иконологија) помогао би контекстуализацији предмета истраживања у просторни и временски оквир интересовања овде предложене докторске дисертације и смањио изгледе за учитавање анахроних претпоставки и закључака.

Будући да су представе које ће бити разматране у овде предложеној докторској дисертацији чиниле и део ширег идејног програма сакралног простора, било да је реч о фрескама на зиду или минијатурама у рукописним књигама, потрага за разумевањем њиховог значења унутар контекста веће програмске целине захтева прибегавање принципима хијеротопије, пољу истраживања које је усмерено на изучавање стварања светог простора као посебног вида стваралачке активности човека (LIDOV 2006; за илуминирани манускрипт као свети простор в. ЛИДОВ 2009, 125-127). Овакав методолошки приступ не би само обезбедио додатне увиде у значај представљања умирућег, мртвог и васкрслог тела, већ би и истакао функционалну вредност таквих приказа. Известан број примера који ће бити разматрани је творио и део „сценографије“ ритуалних радњи постајући тако активан чинилац одређених обреда. Узимајући у обзир да је требало да такве представе комуницирају са посматрачем у једној врсти театарски осмишљене изведбе, перформативни заокрет у историји уметности је дао свој допринос драгоценим методолошким смерницама које ће наћи своје место и у истраживању овде предложене докторске дисертације (в. GERTSMAN 2008; GERTSMAN 2013).

Студије историје тела су јасно показале да је тело друштвени и културолошки конструкт, баш колико и биолошка датост, и да је неопходна способност истраживача да се оно дефамилијаризује како би се избегле пројекције савремених ставова у прошле епохе (в. БРАУН 2012; BYNUM 1991; RINGROSE 2003). Управо горе наведена методолошка становишта омогућавају такву врсту „дефамилијаризације“ у области историје уметности.

СТРУКТУРА РАДА

I Уводна разматрања

У уводном поглављу биће представљен предмет истраживања овде предложене докторске дисертације, а затим ће бити разјашњени разлози одабира датих хронолошких, географских и методолошких оквира истраживања.

II Историја досадашњих истраживања

Друго поглавље биће посвећено критичком осврту на историју досадашњих истраживања која у ширем или ужем смислу имају везе са предметом истраживања овде предложене докторске дисертације. То подразумева превасходно студије историје тела, али и оне посвећене смрти, нарочито у историјско-уметничкој историографији.

III Принципи визуелног представљања васкрслог тела

Треће поглавље биће посвећено истраживању визуелних стратегија формулисања слике васкрслог тела. Одабир ове теме, а не визуелне артикулације умирућег и мртвог тела, за почетну тачку истраживања има своје јасне разлоге: иако оваква структура није подударна, у хронолошком смислу, са следом догађаја које је проповедала црква (смрт – распадање – повратак пути), закључци добијени управо у овом поглављу биће од важности за потоња која ће се на њих надовезати. Слика васкрслог тела је распрострањенија, лакша за идентификовање и јасније дефинисана званичним хришћанским учењем у византијској уметности. Стога се овако дефинисана структура чини прикладном, иако неће, као хришћански наратив о судбини тела, доживети кулминацију у последњем поглављу причом о васкрсењу, већ управо супротно, причом о телесном распадању као много већим изазовом, у истраживачком смислу, јер она није била увек тако експлицитно исказана.

Дакле, у трећем делу биће речи о начинима приказивања душе преминулог у касновизантијском сликарству, али и о конкретним сценама које су потврђивале истинитост хришћанског обећања свеопштег васкрсења. Фреске у костурници Бачковског манастира, представе Васкрсења Лазара у Пећкој патријаршији и сцене Чина на разлучење душе од тела образоваће средиште интересовања овог дела предложене докторске дисертације, заједно са другим тематски одговарајућим примерима.

IV Принципи визуелног представљања умирућег и мртвог тела

У четвртом поглављу ће се разматрати визуелни механизми артикулације умирућег и мртвог тела у касновизантијском сликарству. Ту ће своје место наћи анализа представа Страшног суда са нарочитим нагласком на ликовним темама Црви који не мирују и Шкргут зуба – сагледаним на примерима из манастира Дечана и цркве Христа Хоре. Такође ће бити истражени прикази страдалног Јова и илустрације Пете поуке *Лествице* у минијатурном сликарству. Свакако, поред наведених примера, биће речи и о другим тематски одговарајућим представама.

V Посматрач и његова припрема за добру смрт

Након сагледавања принципа визуелног представљања васкрслог, мртог и умирућег тела, пето поглавље разматраће идеју припреме за добру смрт и место које је слика тела имала у њој. Посебно ће бити анализирани минијатуре у Томићевом и Минхенском псалтиру као предмети резервисани за приватну побожност, док ће надгробни споменик Остоје Рајаковића у охридској Богородици Перивлепти послужити као пример на коме ће бити испитана и могућа апропријација макабристичке осећајности Запада, али и њена визуелна неподобност.

VI Закључна разматрања

У закључном делу дисертације на основу појединачних резултата претходна три поглавља биће изнета обједињена сазнања до којих је спроведено истраживање довело, притом јасније дефинишући генералну слику о приказивању умирућег, мртог и васкрслог тела у уметности Византије и земаља њеног комонвелта на Балкану од XII до средине XV века.

VII Литература

VIII Илустрације

ИЗВОРИ

- *Verses by Constantine the Asekretis of Rhodes*, у: *Constantine of Rhodes on Constantinople and the Church of the Holy Apostles (With a new edition of the Greek text by Ioannis)*, L. James ed., Burlington 2012, 15-85.
- Данило II, *Животи краљева и архиепископа српских*, Г. М. Данијел, Д. Петровић прир., Београд 1988.
- Ph. Kokkinos, *Miracles of Gregory Palamas*, у: *Miracle Tales from Byzantium*, A.-M. Talbot, S. F. Johnson eds., London 2012, 299-406.
- *Kontakia of Romanos, Byzantine Melodist*, M. Carpenter ed., Columbia 1970.
- *Life of St. Mary of Egypt*, у: *Holy Women of Byzantium: Ten Saints Lives in English Translation*, A.-M. Talbot ed., Washington, DC, 1996.
- *Life of St. Theodora of Thessalonike*, у: *Holy Women of Byzantium: Ten Saints Lives in English Translation*, A.-M. Talbot ed., Washington, DC, 1996.
- *Pakourianos: Typikon of Gregory Pakourianos for the Monastery of the Mother of God Petritzonitissa in Bačkovo*, у: *Byzantine Monastic Foundation Documents: A Complete Translation of the Surviving Founders' "Typika" and Testaments*, J. Thomas, J. C. Hero ed., Washington, D.C. 2000.
- *Pantokrator: Typikon of Emperor John II Komnenos for the Monastery of Christ Pantokrator at Constantinople*, у: *Byzantine Monastic Foundation Documents: A Complete*

Translation of the Surviving Founders' "Typika" and Testaments, J. Thomas, J. C. Hero ed., Washington, D.C. 2000.

- *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca, CLV*, J. P. Migne éd., Paris 1865.
- *Стари српски записи и натписи*, М. Павић прир., Београд 1986.
- *The Life of Saint Basil the Younger: Critical Edition and Annotated Translation of the Moscow Version*, D. F. Sullivan, A.-M. Talbot, S. McGrath eds., Washington, D.C. 2014.
- *The Homilies of Photius Patriarch of Constantinople*, C. Mango trans., Cambridge 1958.

ЛИТЕРАТУРА

- D. Abrahamse, *Rituals of Death in the Middle Byzantine Period*, Greek Orthodox Theological Review, 29 (1984), 125-134.
- E. Akytirek, *Funeral Ritual in the Parekklesion of the Chora Church*, y: *Byzantine Constantinople: Monuments, Topography and Everyday Life*, N. Necipoğlu ed., Leiden 2001, 89-104.
- A. Alexakis, *Was There Life beyond the Life beyond? Byzantine Ideas on Reincarnation and Final Restoration*, Dumbarton Oaks Papers, Vol. 55 (2001), 155-177.
- M. Angold, *Church and Society in Byzantium under the Comneni, 1081-1261*, Cambridge 1995.
- J. C. Anderson, *On the Nature of the Theodore Psalter*, The Art Bulletin, Vol. 70, No. 4 (Dec., 1988), 550-568.
- J. C. Anderson, *The State of the Walters' Marginal Psalter and Its Implications for Art History*, The Journal of the Walters Art Museum, Vol. 62, (2004), 35-44.
- P. Ariès, *The Hour of Our Death*, New York 1982.
- C. Bakirtzis, *Pilgrimage to Thessalonike: The Tomb of St. Demetrios*, Dumbarton Oaks Papers, Vol. 56 (2002), 175-192.
- V. A. Baranov, *Byzantine Doctrines on the Resurrected Body of Christ and Their Parallels in Late Antiquity*, y: *Patrologia Pacifica*, V. A. Baranov, B. Lourié eds., St. Petersburg 2008, d 4-22.
- D. Bathrellos, *Love and Forgiveness versus Justice and Punishment?: Purgatory and the Question of the Forgiveness of Sins at the Council of Ferrara-Florence*, The Journal of Theological Studies 65. 1 (2014), 78-121.
- J. Baun, *Last Things*, y: *Cambridge History of Christianity, Vol. III: Early Medieval Christianities, c.600–c.1100*, T. F. X. Noble, J. M. H. Smith eds., Cambridge 2008, 606-624.
- _____, *Middle Byzantine 'Tours of Hell': Outsider Theodicy?*, y: *Strangers to Themselves: The Byzantine Outsider*, D. Smythe ed., Aldershot 2000, 47-60.
- _____, *The Moral Apocalypse in Byzantium*, y: *Apocalyptic Time*, A. Baumgarten ed., Leiden 2000, 241-67.
- H. Belting, *An Image and Its Function in the Liturgy: The Man of Sorrows in Byzantium*, Dumbarton Oaks Papers, Vol. 34/35 (1980/1981), 1-16
- _____, *Image, Medium, Body: A New Approach to Iconology*, Critical Inquiry, Vol. 31, No. 2 (Winter 2005), 302-319.
- _____, *Slika i kult: Istorija slike do epohe umetnosti*, Novi Sad 2014.
- _____, *Tales from Another Byzantium: Celestial Journey and Local Community in the Medieval Greek Apocrypha*, Cambridge 2007.
- П. Браун, *Тело и друштво: мушкарци, жене и сексуално одрицање у раном хришћанству*, Београд 2012.
- S. T. Brooks, *Poetry and Female Patronage in Late Byzantine Tomb Decoration: Two Epigrams by Manuel Philes*, Dumbarton Oaks Papers, Vol. 60 (2006), 223-248.

- _____, *Sculpture and the Byzantine Tomb*, y: *Byzantium: Faith and Power, 1261-1557*, H. C. Evans ed., New York 2004, 93-104.
- _____, *The History and Significance of Tomb Monuments at the Chora Monastery*, y: *Restoring Byzantium: The Kariye Camii in Istanbul and the Byzantine Institute Restoration*, H. Klein, R. Ousterhout eds., New York 2004, 23-31.
- _____, *Women's Authority in Death: The Patronage of Aristocratic Laywomen in Late Byzantium*, y: *Female Founders in Byzantium and Beyond*, L. Theiss, M. Mullett, M. Grünbart eds., Vienna 2011/2012, 317-332.
- P. Bouras-Vallianatos, *Contextualizing the Art of Healing by Byzantine Physicians*, y: *Life is Short, Art Long: The Art of Healing in Byzantium*, B. Pitarakis ed., Istanbul 2015, 104-122.
- C. W. Bynum, *In Praise of Fragments: History in the Comic Mode*, y: eadem, *Fragmentation and Redemption: Essays on Gender and the Human Body in Medieval Religion*, New York 1991, 11- 26.
- _____, *Resurrection of the Body in Western Christianity, 200-1336*, New York 1995.
- _____, *The Female Body and Religious Practice in the Later Middle Ages*, y: eadem, *Fragmentation and Redemption: Essays on Gender and the Human Body in Medieval Religion*, New York 1991, 181-238.
- E. Velkovska, *Funeral Rites According to the Byzantine Liturgical Sources*, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 55 (2001), 21-51.
- D. Vojvodić, *The Nativity of Christ and the Descent into Hades as Programme Counterparts in Byzantine Wall Painting*, y: SYMMEIKTA. Collection of Papers Dedicated to the 40th Anniversary of the Institute for Art History, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, I. Stevović ed., Belgrade 2012, 127-142.
- Miltos Garidis, *Les punitions collectives et individuelles des damnés dans le Jugement dernier: (du XIIe au XIVe siècle)*, *Зборник за ликовне уметности* 18, 1982.
- N. Gaul, *Eunuchs in the Late Byzantine Empire, c.1250-1400*, y: *Eunuchs in Antiquity and Beyond*, S. Tougher ed., London 2002, 199-219.
- P. J. Geary, *Living with the Dead in Middle Ages*, Ithaca-London, 1994.
- _____, *Peasant Religion in Medieval Europe*, *Cahiers d'Extrême-Asie*, Vol. 12, 2001, 185-209.
- S. E. J. Gerstel, *Painted Sources for Female Piety in Medieval Byzantium*, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 52 (1998), 89-111
- _____, *Rural Lives and Landscapes in Late Byzantium: Art, Archaeology, and Ethnography*, Cambridge 2015.
- _____, *The Sins of the Farmer: Illustrating Village Life (and Death) in Medieval Byzantium*, y: *Word, Image, Number: Communication in the Middle Ages*, J. Contreni, S. Casciani, eds., Florence, 2002, 205-217.
- _____, A.-M. Talbot, *The culture of lay piety in medieval Byzantium 1054-1453*, y: *The Cambridge History of Christianity. Vol. 5: Eastern Christianity*, M. Angold ed., Cambridge 2006, 79-100.
- _____, *The Chora Parekklesion, the Hope for a Peaceful Afterlife, and Monastic Devotional Practices*, y: *The Kariye Camii Reconsidered*, H. A. Klein, R. G. Ousterhout, B. Pitarakis eds., Istanbul 2011, 107-45.
- E. Gertsman, *Image and Performance: An Art Historian at the Crossroads*, *ROMARD* 51 (2013), 5-13.
- _____, *Visualizing Death: Medieval Plagues and the Macabre*, y: *Piety and plague: from Byzantium to the Baroque*, F. Mormando, T. Worcester eds., Kriksville 2007, 64-89.

- A. Golitzin, "Earthly Angels and Heavenly Men": *The Old Testament Pseudepigrapha, Niketas Stethatos, and the Tradition of "Interiorized Apocalyptic" in Eastern Christian Ascetical and Mystical Literature*, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 55 (2001), 125-153.
- Ž. Le Gof, *Nastanak čistilišta*, Sremski Karlovci-Noví Sad 1992.
- R. Greenfield, *Fallen into Outer Darkness: Later Byzantine Depictions and Conceptions of the Devil and the Demons*, *Etnofoor*, 5 (1992), 61-80.
- P. Grierson, C. Mango, I. Ševčenko, *The Tombs and Obits of the Byzantine Emperors (337-1042); With an Additional Note*, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 16 (1962), 3-63.
- A. Gurevič, *Problemi narodne kulture u srednjem veku*, Beograd 1987.
- A. Давидов Темерински, *Слике Страшног суда са позитивним исходом: Тимотесубани, Ахтала и Дечани*, Ниш Византија VIII (2010), 309-324.
- _____, *Циклус Страшног суда, у: Зидно сликарство манастира Дечана: грађа и студије*, В. Ј. Ђурић ур., Београд 1995, 191-211.
- G. Dagron, *Holy Images and Likeness*, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 45 (1991), 23-33.
- B. E. Daley, "At the hour of Our Death": *Mary's Dormition and Christian Dying in Late Patristic and Early Byzantine Literature*, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 55 (2001), 71-89.
- Ž. Delimo, *Strah na Zapadu (od XIV-XVIII veka): Opsednuti grad*, Novi Sad 1987.
- G. T. Dennis, *Death in Byzantium*, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 55 (2001), 1-7.
- M. Detoraki, *Greek Passions of the Martyrs in Byzantium*, у: *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography II: Genres and Contexts*, S. Efthymiadis ed., Burlington 2014, 61-102.
- G. W. Dobrov, *A Dialogue with Death: Ritual Lament and the θρῆνος Θεοτόκου of Romanos Melodos*, *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, Vol 35, No 4 (1994), 385-405.
- G. Downey, *The Tombs of the Byzantine Emperors at the Church of the Holy Apostles in Constantinople*, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 79 (1959), 27-51.
- I. Drpić, *Art, Hesychasm and Visual Exegesis: Parisinus Graecus 1242 Revisited*, *Dumbarton Oaks Papers* 62 (2008), 217-247.
- _____, *Painter as Scribe: Artistic Identity and the Arts of Graphē in Late Byzantium*, *Word & Image* 29.3 (2013), 334-353.
- _____, *The Patron's 'I': Art, Selfhood, and the Later Byzantine Dedicatory Epigram*, *Speculum* 89.4 (2014), 895-935.
- S. Dufrenne, *Images du décor de la prothèse*, *Revue des études byzantines*, 26 (1968) 297-310.
- M. T. Đurić, *The man of sorrows and the lamenting virgin: The example at Markov Manastir*, *Recueil des travaux de l'Institut d'études byzantines*, 49 (2012), 303-331.
- A. Eastmond, *Body vs. Column: The Cults of St. Symeon Stylites*, у: *Desire and Denial in Byzantium*, L. James ed., Aldershot 1999, 87-100.
- _____, L. James, *Eat, drink . . . and pay the price*, у: *Eat, Drink, and Be Merry (Luke 12:19) – Food and Wine in Byzantium*, L. Brubaker, K. Linardou eds., Aldershot 2007, 175-190.
- M. Evangelatou, *From Word into Image: The Visualization of Ulcer in Byzantine Illustrated Manuscripts of the Book of Job*, *Gesta*, Vol. 48, No. 1 (2009), 19-36.
- _____, *Pursuing Salvation through a Body of Parchment: Books and their Significance in the Illustrated Homilies of Iakovos of Kokkinobaphos*, *Mediaeval Studies*, Vol. 68 (2006), 239-284.
- _____, *The exegetical initials of codex Parisinus graecus 41: Word and image in a twelfth-century Byzantine psalter*, *Word and Image* 24.2 (2008), 199-218.

- _____, *The purple thread of the flesh: the theological connotations of a narrative iconographic element in Byzantine images of the Annunciation*, у: *Icon and Word: the power of images in Byzantium*, A. Eastmond, L. James eds., Aldershot 2003, 261-79.
- G. Every, *Toll-gates on the air way*, *Eastern Churches Review*, 8 (1976), 139-51.
- M. Emmanuel, *Funerary Iconographic Programmes in the Chapels of Mystras*, у: *Древнерусское искусство. Византия, Русь, Западная Европа: искусство и культура*, L. Lifshitz et al. eds., St. Petersburg 2002, 218-229.
- A. W. Epstein, *Formulas for Salvation: A Comparison of Two Byzantine Monasteries and Their Founders*, *Church History*, Vol. 50, No. 4 (Dec., 1981), 385-400.
- J. Ердељан, *Изабрана места: Конструисање Нових Јерусалима код православних Словена*, Београд 2013.
- _____, *Погребни обреди и надгробна обележја*, у: *Приватни живот у српским земљама средњег века*, С. Марјановић-Душанић и Д. Поповић прир., Београд 2004, 415-443.
- _____, *Средњовековни надгробни споменици у области Раса*, Београд 1996.
- _____, *Стећци – Један поглед на иконографију популарне фунерарне уметности на Балкану*, *Зборник Матице српске за ликовне уметности* 32/33 (2002), 107-120.
- _____, *Studenica. An identity in marble*, *Зограф* 35 (2011), 93-100.
- М. Живковић, *Свети Сисоје над гробом Александра Великог. Једна монашка тема поствизантијске уметности и њени примери у српском сликарству XVII века*, *Зборник радова Византолошког института*, 50 (2013), 913-940.
- Б. Иванић, *Псалм 118. у Минхенском псалтиру и тема Посебног суда*, *Зборник Матице српске за ликовне уметности* 32/33 (2003), 121-134.
- _____, „Чин бивајемо на разлучењу души од тела“ у Светој Софији у Охриду, *Зборник Матице српске за ликовне уметности* 26, 47-90.
- E.A. Iverson, *Mortuary Practices in Byzantium (c. 950-1453): An Archaeological Contribution I-II*, PhD Dissertation, University of Birmingham 1993.
- _____, *"Supplied for the Journey to Heaven": A Moment of West-East Cultural Exchange: Ceramic Chalices from Byzantine Graves*, *Byzantine and Modern Greek Studies*, 24 (2000), 147-193.
- L. James, *Dry bones and painted pictures: relics and icons in Byzantium*, у: *Восточнохристиянские реликвии*, А. Лидов ред., Москва 2003, 45-55.
- _____, *Color and Meaning in Byzantium*, *Journal of Early Christian Studies*, Volume 11, Number 2, Summer 2003, 223-233.
- _____, *Senses and Sensibility in Byzantium*, *Art History*, 27.4 (2004), 522-537.
- Sophia Kalopissi-Verti, *Painters' Portraits in Byzantine Art*, *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 17 (1993-1994), 129-142.
- I. Kalavrezou, *Exchanging Embrace. The Body of Salvation*, у: *The Cult of the Mother of God in Byzantium: Texts and Images*, L. Brubaker, M. B. Cunningham eds., Aldershot 2011, 103-115.
- A. D. Kartsonis, *Anastasis: The Making of an Image*, Princeton 1986.
- H. L. Kessler, *On the State of Medieval Art History*, *The Art Bulletin*, Vol. 70, No. 2 (Jun., 1988), 166-187.
- V. Kontouma, *Enfer et paradis à Byzance*, у: *Proceedings of the 22nd International Congress of Byzantine Studies (Sofia, 22-27 August 2011)*, I. Iliev ed., Sofia 2011, 473-484.
- P. Kostovska, *The concept of hope for salvation and Akakios' monastic programme in St Nicholas at Manastir*, *Zbornik za likovne umetnosti*, 39 (2011), 41-61.
- D. Kotoula, *The decoration of the burial chapel of the founder in the Byzantine monastery, charity and the quest for posthumous salvation: the case of the Koutsovendis and the*

- Pammakaristos chapels*, y: *The Kindness of Strangers: Charity in the Pre-Modern Mediterranean*, D. Stathakopoulos ed., London 2007, 49-69.
- _____, *The tomb of the founder-saint*, y: *Founders and refounders of Byzantine monasteries*, M. Mullett ed., Belfast 2007, 210-233.
 - _____, *"With respect to the lavishness of the illumination": The Dramaturgy of Light in the Burial Chapel of the Monastic Founder*, y: *Hierotopy of Light and Fire in the Culture of the Byzantine World*, A. Lidov ed., Moscow 2013, 185-199.
 - D. Krueger, *The Great Kanon of Andrew of Crete, the Penitential Bible, and the Liturgical Formation of the Self in the Byzantine Dark Age*, y: *Between Personal and Institutional Religion: Self, Doctrine, and Practice in Late Antique Eastern Christianity*, B. Bitton-Ashkelony, L. Perrone eds., Turnhout 2013, 57-97.
 - J. Kyriakakis, *Byzantine burial customs : care of the deceased from death to the Prothesis*, *The Greek Orthodox Theological Review* 29 (1984), 125-34.
 - А. Лидов, *Мандилион и Керамион: Иконический образ сакрального пространства*, y: idem, *Пространственные иконы и образы парадигмы в византийской культуре*, Москва 2009, 259-289.
 - _____, *Hierotopy. The Creation of Sacred Spaces as a Form of Creativity and as a Subject of Cultural History*, y: *Hierotopy: The Creation of Sacred Spaces in Byzantium and Medieval Russia*, A. Lidov ed., Moscow 2006, 32-58.
 - K. Linardou, *Depicting the salvation: Typological images of Mary in the Kokkinobaphos manuscripts*, y: *The Cult of the Mother of God in Byzantium: Texts and Images*, L. Brubaker, M. B. Cunningham eds., Aldershot 2011, 133-154.
 - _____, *The Kokkinobaphos manuscripts revisited: the internal evidence of the books'*, *Scriptorium* 61/2 (2007), 384-407.
 - J. Lowden, *Observations on Illustrated Byzantine Psalters*, *The Art Bulletin*, Vol. 70, No. 2 (Jun., 1988), 242-260.
 - H. Maguire, *Body, Clothing, Metaphor: The Virgin in Early Byzantine Art*, y: *The Cult of the Mother of God In Byzantium: Texts and Images*, L. Brubaker, M. B. Cunningham eds., Aldershot 2011, 39-51.
 - _____, *Byzantine Rhetoric, Latin Drama and the Portrayal of the New Testament*, y: *Rhetoric in Byzantium*, E. Jeffreys ed., Aldershot 2003, 215-233.
 - _____, *Disembodiment and Corporeality in Byzantine Images of the Saints*, y: *Iconography at the Crossroads*, B. Cassidy ed., Princeton 1993, 75-90.
 - _____, E. D. Maguire, *Other Icons: Art and Power in Byzantine Secular Culture*, Princeton 2007.
 - _____, *"Pangs of Labor without Pain": Observations on the Iconography of the Nativity in Byzantium*, y: *Byzantine Religious Culture: Studies in Honor of Alice-Mary Talbot*, D. Sullivan, E. Fisher, S. Papaioannou eds., Laiden-Boston 2012, 205-216.
 - _____, *Paradise Withdrawn*, y: *Byzantine Garden Culture*, A. Littlewood, H. Maguire, J. Wolschke-Bulmahn eds., Washington, D.C. 2002, 23-35.
 - _____, *Pilgrimage through Pictures in Medieval Byzantine Churches*, y: *Architecture and Pilgrimage, 1000-1500: Southern Europe and Beyond*, P. Davies, D. Howard, W. Pullan eds., Burligton 2013, 21-38.
 - _____, *The Depiction of Sorrow in Middle Byzantine Art*, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 31, (1977), 123-174.
 - _____, *Women Mourners in Byzantine Art, Literature, and Society*, y: *Crying in the Middle Ages: Tears of History*, E. Gertsman ed., New York 2012, 3-15.
 - C. Mango, *Notes on Byzantine Monuments*, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 23/24 (1969/1970), 369-375.

- A. G. Mantas, *Representations of Christ's parables in Serbian medieval churches. The case of Dečani*, Зорпаф 36 (2012), 131-141.
- J. R. Martin, *The Illustration of the Heavenly Ladder of John Climacus*, Princeton 1954.
- С. Марјановић-Душанић, *Краљево тело у српској хагиографији и настанак концепта непобедивог јунака*, Зборник радова Византолошког института 50 (2013), 693-704.
- Th. Macridy, *The Monastery of Lips and the Burials of the Palaeologi*, Dumbarton Oaks Papers, Vol. 18 (1964), 253-277.
- V. Marinis, *Piety, Barbarism, and the Senses in Byzantium*, y: *Sensational Religion: Sensory Cultures in Material Practice*, S. M. Promey ed., New Haven 2014, 321-340.
- _____, *Tombs and Burials in the Monastery tou Libos in Constantinople*, Dumbarton Oaks Papers, Vol. 63 (2009), 147-166.
- _____, *"He Who Is at the Point of Death": The Fate of the Soul in Byzantine Art and Liturgy*, Gesta, Vol. 54, No. 1 (2015), 59-84.
- М. Марковић, *Прилог проучавању утицаја канона Велике суботе на иконографију средњовековног сликарства*, Зборник радова византолошког института 37, 167-183.
- K. L. Marsengill, *Portrait and Icon: Between Reality and Holiness in Byzantium*, Ph.D. Dissertation, Princeton University 2010.
- C. D. Merantzias, *Martyrdom as a form of embodiment in the Byzantine Culture*, Scientific Culture, 1/1 (2015), 27-38.
- _____, *The Embodied Self in Byzantine Culture*, y: *Life is Short, Art Long: The Art of Healing in Byzantium*, B. Pitarakis ed., Istanbul 2015, 180-191.
- M. Meyer, *Eve's Nudity. A Sign of Shame or a Precursor of Christological Economy? Between Judaism and Christianity*, y: K. Kogman-Appel, M. Meyer eds., Leiden-Boston 2009, 243-258.
- _____, *Porneia. Quelques considérations sur la représentation du péché de chair dans l'art byzantin*, Cahiers de civilisation médiévale, Vol. 52 (2009), 225-244.
- _____, *The Levite's Concubine: Imaging the Marginal Woman in Byzantine Society*, Studies in Iconography, Vol. 27 (2006), 45-76.
- _____, *The Levite's Concubine: Imaging the Marginal Woman in Byzantine Society*, Studies in Iconography 27 (2006), 45-76.
- _____, *Constructing Emotions and Weaving Meaning in Byzantine Art*, y: *Happiness or its Absence in Art*, R. Milano, W. L. Barcham eds., Cambridge 2013, 9-26.
- T. S. Miller, J. W. Nesbitt, *Walking Corpses: Leprosy in Byzantium and the Medieval West*, Ithaca-London 2014.
- B. Miljković, *L'illustration de la deuxième homélie pascale de Grégoire de Théologien*, Zbornik radova Vizantološkog instituta, 41 (2004), 105-112.
- D. Mirsanu, *Dawning Awareness of the Theology of Purgatory in the East: A Review of the Thirteenth Century*, Studii Teologice 4 (2008), 179-193.
- W. J. T. Mitchell, *Showing Seeing: A Critique of Visual Culture*, y: idem, *What Do Pictures Want? The Lives and Loves of Images*, Chicago-London 2005, 336-356.
- _____, *What Do Pictures "Really" Want?*, October, Vol. 77 (Summer, 1996), 71-82.
- S. V. Moore, *Experiencing Mid-Byzantine Mortuary Practice: Shrouding the Dead*, y: *Experiencing Byzantium*, C. Nesbitt, M. Jackson eds., Burlington 2013, 195-210.
- J. A. Munitiz, *The Predetermination of Death: The Contribution of Anastasios of Sinai and Nikephoros Blemmydes to a Perennial Byzantine Problem*, Dumbarton Oaks Papers, Vol. 55 (2001), 9-20.
- J. A. McGuckin, *Myrabletes Saints*, y: *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity*, vol. I, Idem ed., 406-407.

- R. S. Nelson, *A Byzantine Painter in Trecento Genoa: The Last Judgment at S. Lorenzo*, *The Art Bulletin*, Vol. 67, No. 4 (Dec., 1985), 548-566.
- _____, *Byzantine Art vs Western Medieval Art*, y: *Byzance et le monde extérieur. Contacts, relations, échanges*, M. Balard, E. Malamut, J.-M. Spieser, Paris 2005, 255-270.
- _____, *Empathetic Vision: Looking at and with a Performative Byzantine Miniature*, *Art History* 30 (2007), 489-502.
- _____, *Image and Inscription: Pleas for Salvation in Spaces of Devotion*, y: *Art and Text in Byzantine Culture*, L. James, ed., Cambridge 2007, 100-119.
- _____, *The Chora and the Great Church: Intervisuality in Fourteenth-Century Constantinople*, *Byzantine and Modern Greek Studies*, XXIII (1999), 67-101.
- _____, *Heavenly Allies at the Chora*, *Gesta*, Vol. 43, No. 1 (2004), 31-40.
- S. der Nersessian, *A Homily on the Raising of Lazarus and the Harrowing of Hell*, y: eadem, *Études byzantines et arméniennes*, Louvain 1973, 457-467.
- _____, *An Armenian Version of the Homilies on the Harrowing of Hell*, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 8 (1954), 201+203-224.
- _____, *Program and Iconography of the Frescoes of the Parecclesion*, y: *Kariye Djami* (vol. 4), P. Underwood ed., New York 1975, 305-349.
- _____, *The Illustrations of the Homilies of Gregory of Nazianzus: Paris Gr. 510. A Study of the Connections between Text and Images*, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 16 (1962), 195+197-228.
- A. Neff, *Byzantium Westernized, Byzantium Marginalized: Two Icons in the Supplicationes variae*, *Gesta*, Vol. 38, No. 1 (1999), 81-102
- B. Newman, *On the Threshold of the Dead: Purgatory, Hell, and Religious Women*, y: eadem, *From Virile Woman to WomanChrist: Studies in Medieval Religion and Literature*, Philadelphia 1995, 108-136.
- R. Ombres, *Images of Healing: The Making of the Traditions Concerning Purgatory*, *Eastern Churches Review*, 8 (1976), 128-138.
- R. Ousterhout, *Byzantine Funerary Architecture of the Twelfth Century*, y: *Древнерусское искусство. Русь и страны византийского мира. XII век*, , Э. С. Смирнова ред., Санкт-Петербург 2002, 9-17.
- _____, *Reading Difficult Buildings: The Lessons of the Kariye Camii*, y: *Kariye Camii Yeniden/The Kariye Camii Reconsidered*, H. A. Klein, R. G. Ousterhout, B. Pitarakis eds., Istanbul 2011, 95-128.
- _____, *Remembering the Dead in Byzantine Cappadocia: The Architectural Settings for Commemoration*, y: *Architecture of Byzantium and Kievan Rus' from the 9th to 12th Centuries*, O. Ioannisian, D. Jolshin eds., St. Petersburg 2010, 89-100.
- _____, *Temporal Structuring in the Chora Parekklesion*, *Gesta*, Vol. 34, No. 1 (1995), 63-76
- _____, *The Virgin of the Chora: An Image and Its Contexts*, y: *The Sacred Image East and West*, R. Ousterhout, L. Brubaker eds., Urbana-Chicago 1995, 91-108.
- _____, *Women at Tombs: Narrative, Theatricality, and the Contemplative Mode*, y: *Wonderful Things: Byzantium Through Its Art*, A. Eastmond, L. James eds., Burlington 2013, 229-246.
- S. Papadaki-Oekland, *Byzantine Illuminated Manuscripts of the Book of Job: A Preliminary Study of the Miniature Illustrations. Its Origin and Development*, Athens 2009.
- A. Papalexandrou, *The Memory Culture of Byzantium*, y: *A Companion to Byzantium*, L. James ed., Chichester 2010, 108-122.
- K. Park, *The Life of the Corpse: Division and Dissection in Late Medieval Europe*, *Journal Of The History Of Medicine And Allied Sciences* 50 (1995), 111-132.

- Г. Р. Парпулов, *Миниатюра "Рай" из собрания Научной библиотеки Московского университета*, у: *Деяния и послания апостолов: Греческая иллюминированная рукопись 1072 года из собрания Научной библиотеки Московского университета*, Э. Н. Добрынина ред., Москва 2004, 100–110.
- _____, *Psalters and personal piety in Byzantium*, у: *The Old Testament in Byzantium*, ed. P. Magdalino, R. S. Nelson eds., Washington, D.C. 2010, 77-105.
- _____, *Toward a History of Byzantine Psalters, ca. 850-1350 AD*, Plovdiv 2014.
- G. Peers, *Subtle Bodies: Representing Angels in Byzantium*, Berkeley-Los Angeles-London, 2001.
- Б. Пенкова, *Болгарские церкви-гробницы*, у: *Древнерусское искусство. Византия и Древняя Русь*, Э. С. Смирнова ред., Санкт-Петербург 1999, 143-151.
- B. V. Pentcheva, *Containers of Power: Eunuchs and Reliquaries in Byzantium*, RES: Anthropology and Aesthetics, No. 51 (Spring, 2007), 108-120.
- _____, *Imagined Images: Visions of Salvation and Intercession in a Double-Sided Icon from Poganovo*, Dumbarton Oaks Papers, Vol. 54 (2000), 139-153.
- _____, *The Performance of Relics: Concealment and Desire in the Desire in the Byzantine Staging of „Leipsana“*, у: *ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ. Collection of Papers Dedicated to the 40th Anniversary of the Institute for Art History, Faculty of Philosophy, University of Belgrade*, I. Stevović ed., Belgrade 2012, 55-72.
- _____, *The Performative Icon*, The Art Bulletin, Vol. 88, No. 4 (Dec., 2006), 631-655.
- _____, *Visual Textuality: The "Logos" as Pregnant Body and Building*, RES: Anthropology and Aesthetics, No. 45 (Spring, 2004), 225-238.
- G. Podskalsky, *Death and resurrection in Byzantine theology*, Studi sull'oriente cristiano, 6/2 (2002), 35-57.
- Д. Поповић, *Градачки надгробни натписи*, Саопштења XXIV (1992), 51-62.
- _____, *Светитељско прослављање Симеона Немање. Прилог проучавању култа моштију код Срба*, Зборник радова Византолошког института, 37 (1998), 43–53.
- _____, *Српски владарски гроб у средњем веку*, Београд 1992.
- _____, *Цветна симболика и култ реликвија у средњовековној Србији*, Зограф, 32 (2008), 69-79.
- Lj. D. Popovich, *Personifications in Paleologan Painting (1261 - 1453)*, Ph.D. Dissertation, Bryn Mawr College 1963.
- В. Поповска-Коробар, *Представа монаховог искушња у лесновској припрати*, Саопштења XLIV (2012), 103-114.
- Р. Радић, *Страх у позној Византији 1180-1453. II*, Београд 2000.
- Ј. Радовановић, *Иконографска истраживања српског сликарства XIII и XIV века*, Београд 1988.
- С. Радојчић, *Једна сцена романа о Варлааму и Јоасафу у цркви Богородице Љевишке*, у: idem, *Текстови и фреске*, Нови Сад 1965, 136-147.
- _____, *Милешевске фреске Страшног суда*, у: idem, *Одабрани чланци и студије 1933-1978*, Београд-Нови Сад 1982, 182-189.
- _____, *„Чин бивајемо на разлученије души од тела“ у монументалном сликарству XIV века*, у: idem, *Текстови и фреске*, Нови Сад 1965, 57-75.
- К. М. Ringrose, *The Byzantine Body*, у: *The Oxford Handbook of Women and Gender in Medieval Europe*, J. M. Bennett, R. M. Karras eds., Oxford 2013, 362-378
- _____, *The Perfect Servant: Eunuchs and the Social Construction of Gender in Byzantium*, Chicago-London 2003.

- H. Roodenburg, *The Visceral Pleasures of Looking: On Iconology, Anthropology and the Neurosciences*, y: *New Perspectives in Iconology: Visual Studies and Anthropology*, B. Baert, A.-S. Lehmann, J. Van den Akkerveken eds., Brussels 2012, 211-229.
- A. Rhoby, *Inscriptional Poetry. Ekphrasis in Byzantine tomb epigrams*, y: *Ekphrasis: la representation des monuments dans les litteratures byzantine et byzantino-slaves realites et imaginaires*, V. Vavrinek, P. Odorico eds., Prague 2011, 193-204.
- _____, *Interactive Inscriptions. Byzantine Works of Art and their Beholders*, y: *Spatial icons. Performativity in Byzantium and Medieval Russia*, A. Lidov ed., Moscow 2011, 317-333.
- A. Semoglou, *Contribution à l'étude du portrait funéraire dans le monde byzantin (14e–16e siècle)*, *Zograf*, 24 (1995), 5-11.
- S. Smolčić-Makuljević, *The Dead in the Medieval Visual Culture of the Balkans*, *Ikon* 4 (2011), 45-57.
- B. Станковић, *Смрт у Византији. Поглед на византијско схватање смрти и њено место у менталитету и идентитету Византинаца*, y: *idem, Путовања кроз Византију*, Београд 2014, 158-185.
- И. Стевовић, *Каленић: Богородичина црква у архитектури позновизантијског свет*, Београд 2006.
- R. Stichel, *Studien zum Verhältnis von Text und Bild Spät- und Nachtbyzantinischer Vergänglichkeitsdarstellungen*, Vienna 1971.
- A. Strezova, *Hesychasm and Art: The Appearance of New Iconographic Trends in Byzantine and Slavic Lands in the 14th and 15th Centuries*, Canberra 2014.
- P. Sheingorn, *Making the Cognitive Turn in Art History: A Case Study*, y: *Emerging Disciplines: Shaping New Fields of Scholarly Inquiry in and beyond the Humanities*, M. Bailar ed., Houston 2010, 145-200.
- R. Schroeder, *Looking with words and images: staging monastic contemplation in a late Byzantine church*, *Word and Image* 28:2 (2012), 117-134.
- _____, *Prayer and Penance in the South Bay of the Chora Esonarthex*, *Gesta*, Vol. 48, No. 1 (2009), 37-53.
- A.-M. Talbot, *Old Age in Byzantium*, *Byzantinische Zeitschrift* 77 (1984), 267-78.
- G. Tirmanić, *Divine Images and Earthly Authority at the Chora Parekklesion in Constantinople*, y: *Negotiating Secular and Sacred in Medieval Art: Christian, Islamic, and Buddhist*, A. Walker, Amanda Luyster eds., Burlington 2009, 75-101.
- _____, *Image in Pain: Icons, Old Bones, and New Blood*, y: *Beholding Violence in Medieval and Early Modern Europe*, A. Terry-Fritsch, E. F. Labbie, Burlington 2009, 125-142.
- _____, *The Art of Punishment: The Spectacle of the Body on the Streets of Constantinople*, Ph.D. Dissertation, University of Chicago 2010.
- Б. Тодић, *Новооткривене представе грешника на Страшном суду у Грачаници*, *Зборник Матице српске за ликовне уметности* 14 (1978), 193-106.
- _____, *Фреске XIII века у параклису на пиргу Св. Георгија у Хиландару*, *Хиландарски зборник* 9 (1997), 35-71.
- О. Томић, *Избављење душе праведника из пакла на Страшном суду у Николџу*, *Зограф* 24 (1995), 81-89.
- *The Ossuary of the Bachkovo Monastery*, E. Bakalova ed., Plovdiv 2003.
- P. A. Underwood, *Third Preliminary Report on the Restoration of the Frescoes in the Kariye Camii at Istanbul by the Byzantine Institute, 1956*, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 12 (1958), 237-265.

- Ф. Б. Успенский, *Нетленность мощей: опыт сопоставительного анализа греческой, русской и скандинавской традиций*, у: *Восточнохристианские реликвии*, А. Лидов ред., Москва 2003, 151-160.
- E. M. Fanar, *Visiting Hades: A Transformation of the Ancient God in the ninth- Century Byzantine Psalters*, *Byzantinische Zeitschrift* 99/1 (2006), 93-108.
- P.J. Fedwick, *Death and Dying in Byzantine Liturgical Traditions*, *Eastern Churches Review*, 8 (1976), 152-161.
- Ph. Francis, *Harness The Dying Breath: The 12th Century Kastoria Icon in the Christian Imagination*, *Spiritus: A Journal of Christian Spirituality*, Volume 4, Number 2, Fall 2004, 210-225.
- M. Hatzaki, *Experiencing Physical Beauty in Byzantium: The Body and the Ideal*, у: *Experiencing Byzantium*, C. Nesbitt, M. Jackson eds., Burlington 2013, 233-250.
- M. Camille, *Mouths and Meanings: Towards an Anti-Iconography of Medieval Art*, у: *Iconography at the Crossroads*, B. Cassidy ed., Princeton 1993, 43-57.
- A. W. Carr, *Popular Imagery*, у: *The Glory of Byzantium: Art and Culture of the Middle Byzantine Era, A. D. 843-1261*, H. C. Evans, W. D. Wixom eds, New York 1997, 113-181.
- _____, *Thoughts on the economy of the image of Mary*, *Theology Today*, 56 (Oct., 1999), 359-378.
- B. Caseau, *Christian Bodies: The Senses and Early Byzantine Christianity*, у: *Desire and Denial in Byzantium*, Liz James ed., Aldershot 1999, 101-109.
- B. Cvetkovic, *The Living (and the) Dead: Imagery of Death in Byzantium and the Balkans*, *Ikon* 4 (2011), 27-44.
- S. Constantinou, *Grotesque Bodies in Hagiographical Tales: The Monstrous and the Uncanny in Byzantine Collections of Miracle Stories*, *Dumbarton Oaks Papers*, 64 (2010), 43-54.
- _____, *Female Corporeal Performances: Reading the Body in Byzantine Passions and Lives of Holy Women*, Uppsala 2005.
- N. Conostas, *Death and dying in Byzantium*, у: *Byzantine Christianity*, D. Krueger ed., Minneapolis 2006, 124-145
- _____, *"To Sleep, Perchance to Dream": The Middle State of Souls in Patristic and Byzantine Literature*, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 55 (2001), 91-124.
- K. Corrigan, N. P. Ševčenko, *'The teaching of the ladder': The Message of the Heavenly Ladder Image in Sinai ms. gr. 417*, у: *Images of the Byzantine World: Visions, Messages and Meanings*, A. Lymberopoulou ed., Burlington 2011, 99-120.
- A. Cutler, *Byzantine Psalter: Before and After Iconoclasm*, у: *Iconoclasm: Papers given at the Ninth Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Birmingham, March 1975*, A. Bryer, J. Herrin eds., Birmingham 1977, 93-102.
- _____, *Πας οίκος Ἰσραὴλ: Ezekiel and the Politics of Resurrection in Tenth-Century Byzantium*, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 46, (1992), 47-58.
- _____, *The Marginal Psalter in the Walters Art Gallery: A Reconsideration*, *The Journal of the Walters Art Gallery*, Vol. 35 (1977), 36-61.
- _____, *Under the Sign of the Deēsis: On the Question of Representativeness in Medieval Art and Literature*, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 41, (1987), 145-154.
- K. Cohen, *Metamorphosis of a Death Symbol: The Transi Tomb in the Late Middle Ages and the Renaissance*, Berkeley-Los Angeles-London 1973.
- S. Ćurčić, *Medieval Royal Tombs in the Balkans: An Aspect of the 'East or West' Question*, *Greek Orthodox Theological Review*, 29 (1984), 175-194.
- I. Ševčenko, *Intellectual Repercussions of the Council of Florence*, *Church History*, Vol. 24, No. 4 (Dec., 1955), 291-323.

- N. P. Ševčenko, *Art and Liturgy in the later Byzantine Empire*, y: *The Cambridge History of Christianity*. Vol. 5, *Eastern Christianity*, M. Angold ed., Cambridge 2006, 127-153.
- _____, *Eaten Alive: Animal Attacks in the Venice Cynegetica*, y: *Animals and Environment in Byzantium 7th-12th c.*, I. Anagnostakis, T. G. Kolias, E. Papadopoulou eds., Athens 2011, 115-135.
- _____, *Images of the Second Coming and the Fate of the Soul in Middle Byzantine Art*, y: *Apocalyptic Themes in Early Christianity*, R. Daly ed., Brookline 2009, 250-272.
- _____, *Icons in the Liturgy*, *Dumbarton Oaks Papers* 45 (1991) 45-57.
- _____, *The Metrical Inscriptions in the Murals of the Panagia Phorbiotissa*, y: *Asinou Across Time: Studies in the Architecture and Murals of the Panagia Phorbiotissa*, Cyprus, A. W. Carr, A. Nicolaides eds., Washington, DC 2012, 69-90.
- _____, *The Portrait of Theodore Metochites at Chora*, y: *Donations et Donateurs dans le monde byzantin*, J.-M. Spieser, E. Yota eds., Fribourg 2012, 189-205.
- _____, *The Representation of Donors and Holy Figures on four Byzantine Icons*, *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 4:17 (1994), 157-64.
- _____, *The Tomb of Isaak Komnenos at Pherrai*, *The Greek Orthodox Theological Review* 29 (1984), 135-140.
- _____, *The Heavenly Ladder Images in Patmos Ms. 122: A 12th Century Painter's Guide?*, *Nea Rhome* 7 (2010), 393-405.
- Ph. E. Yevics, *Lazarus Saturday in the Byzantine Tradition: An Example of Structural Analysis of the Byzantine Triodion*, Ph.D. Dissertation, Drew University 1997.
- Ch. Walter, *Death in Byzantine Iconography*, *Eastern Churches Review*, 8 (1976), 115-127.
- _____, *Lazarus a bishop*, *Revue des études byzantines* 27 (1969) 197-208.
- J. Wortley, *Death, Judgment, Heaven, and Hell in Byzantine "Beneficial Tales"*, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 55 (2001), 53-69.
- _____, *Icons and Relics: A Comparison*, *Greek, Roman and Byzantine Studies* 43 (2003), 161-74.
- _____, *Relics and the Great Church*, *Byzantinische Zeitschrift* 99, 631-647.
- _____, *Relics of "the friends of Jesus" at Constantinople*, y: *Byzance et les reliques du Christ*, J. Durand éd., Paris 2004.
- _____, *The Origins of Christian Veneration of Body-Parts*, *Revue de l'histoire des religions* 223 (2006), 5-28.

Реферат о квалификацији кандидата и подобности предложене теме за докторску дисертацију

Основни подаци о кандидату и дисертацији:

Јаков Ђорђевић рођен је 1988. године у Ћуприји, Србија. Године 2007. уписао је студије историје уметности на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду. Дипломирао је 2011. године са просечном оценом 9,54. Дипломски рад, *Макабристичке теме у уметности позног средњег века*, оцењен највишом оценом (10, десет) одбранио је код проф. др Јелене Ердељан. Исте године уписао је дипломске мастер студије на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду код ментора проф. др Јелене Ердељан. Све испите на мастер студијама положио је у року са просечном оценом 10 (десет). Мастер рад на тему *Макабристичке представе у западноевропској уметности од XIII до XV века. Особености иконографије северно и јужно од Алпа* одбранио је код проф. др Јелене Ердељан са оценом 10 (десет) а овај рад је године 2014. награђен наградом Народног музеја у Београду као најбољи завршни рад у области историје уметности. Године 2013. уписао је докторске студије на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду код ментора проф. др Јелене Ердељан. Од априла 2014. године стипендиста је Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и члан научно-истраживачког пројекта *Српска средњовековна уметност и њен европски контекст*, број пројекта 177032, чији је руководилац проф. др Миодраг Марковић. Од школске 2015/16. године ангажован је као сарадник у настави на Одељењу за историју уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду. Учествовао је и излагао на више научних конференција у земљи и иностранству: *Reconsidering the Origins of Portraiture*, Јагелонски универзитет, Краков (2015), *Medieval Manuscripts in Motion*, Универзитет Нова, Лисабон (2015), *Језици и културе у времену и простору IV*, Филозофски факултет, Нови Сад (2014), *II International Congress of Art*

History Students, Филозофски факултет, Загреб (2013), *Језици и културе у времену и простору II*, Филозофски факултет, Нови Сад (2012),

I međunarodni kongres studenata povijesti umjetnosti, Филозофски факултет, Загреб (2011). Објавио је више радова у земљи и иностранству: *Made in the Skull's Likeness: Of Transi Tombs, Identity and Memento Mori* (у штампи, 2016); *Лепота лобање: Посмртни остаци обичних мртвих у култури и визуелној култури касног средњег века*, у: *Језици и културе у времену и простору IV/1*, Нови Сад 2015, 43-54; *Is There Still Hope for the Soul of Raymond Diocrès? The Legend of the Three Living and the Three Dead in the Très Riches Heures*, у: *II International Congress of Art History Students Proceedings*, Zagreb 2014, 9-18; *Културна етимологија речи "macabre"*, у: *Језици и културе у времену и простору II/1*, Нови Сад 2013, 45-57; *U ogledalu smrti: promatrač i makabrističke teme u umjetnosti kasnog srednjeg vijeka*, у: *Zbornik I međunarodnog kongresa studenata povijesti umjetnosti*, Zagreb 2013, 109-121; *Зашто XII век није створио макабристичке теме?*, *Синтезис III/1*, 2011, 147-163.

Предмет и циљ дисертације:

Непосредни предмет истраживања докторске дисертације Јакова Ђорђевића под насловом "ПРЕДСТАВЕ УМИРУЋЕГ, МРТВОГ И ВАСКРСЛОГ ТЕЛА У ВИЗАНТИЈСКОЈ УМЕТНОСТИ ОД ДВАНАЕСТОГ ДО ПЕТНАЕСТОГ ВЕКА" јесте визуелна артикулација умирућег, мртвог и васкрслог тела у византијској и уметности византијског културног круга у средњевизантијском и позновизантијском раздобљу. Овако дефинисан предмет истраживања није нашао довољно места у досадашњој историографији упркос чињеници да теме смрти већ извесно време привлаче пажњу стручњака, а велика популарност историје тела као посебне области научног интересовања и даље не јењава. Приказивање мртвог тела или васкрсле пути у уметности Византије и земаља њеног културног круга није никада истински проблематизовано иако су се одређене студије бавиле подробном иконографском анализом сцена које дају могућност за таква разматрања, попут приказа Лазаревог васкрсења. Готово по правилу главно интересовање је привлачило ликовно представљање душе покојника.

Група представа којима ће бити посвећена највећа пажња одабрана је из корпуса визуелне културе православних народа на Балкану у хронолошком распону од XII до

средине XV века. Овако дефинисан географски оквир условљен је чињеницом да су средњовековне државе на Балканском полуострву носиле суштински заједничко културно искуство, утемељено на византијској култури, које је омогућавало истинску лакоћу у преношењу, апропријацији и дељењу различитих идеја, веровања, и визуелних модела, између осталог и оних у вези са смрћу. Када је временско одређивање у питању, за доњу границу одабран је XII, а не XIII век и први пад Цариграда зато што су многе ликовне теме, које ће бити анализирани, изнедрене у периоду пре 1204. године и, самим тим, разумевање каснијих примера се не може у потпуности сагледати без осврта на њихову традицију приказивања. Ово ће додатно допринети лакшем и јаснијем уочавању новина и трансформација у уметности познијег периода. Пад Цариграда 1453. године под власт Отоманске империје представља горњу тачку хронолошког оквира у коме ће наведени предмет истраживања бити разматран.

Будући да је реч о теми која је обухватила све видове визуелне културе, а не само поједине технике ликовног стваралаштва, одабрани примери су разнородни у том погледу. Нарочита пажња биће посвећена фрескама у костурници Бачковског манастира (нарочито Визији пророка Језекиља), сцени Васкрсења Лазара у цркви Светих Апостола у Пећкој патријаршији, као и у цркви Богородице Одигитрије истог манастира, затим представама Страшног суда у цркви Христа Пантократора манастира Дечана и у јужном параклису цркве Христа Хоре (нарочито композицијама под називом Црви који не мирују и Шкргут зуба), циклусу Чина на разлучење душе од тела у цркви Свете Софије у Охриду и у хиландарском пиргу Светог Ђорђа, и, најзад, надгробном споменику Остоје Рајаковића у охридској Богородици Перивлепти. Када су илустровани рукописи у питању, од највећег интересовања за ово истраживање представљају Томићев и Минхенски псалтир са мноштвом минијатура које су у најужој вези са темама умирања (укључујући и саму персонификацију смрти), као и прикази страдалног Јова у манускрипту *Taphou* 5, тако заведеном у Патријаршијској библиотеци Грчке православне патријаршије у Јерусалиму, и илустрације Пете поуке *Лествице* у рукопису који чува Ватиканска библиотека под ознаком *Cod. gr. 394*. Селекција визуелног материјала вођена је јасним критеријумима: свака од одабраних представа носи у себи поруку која тело ставља у контекст смрти и о томе сведочи текстуални предложак; свака од сцена је део ширег програма, било да је у питању фреска на зиду или илуминирана страница у рукописној књизи, што омогућава да се њено значење испита како самостално тако и као део веће целине; и, најзад, свака садржи довољно иконографских карактеристика да може да послужи и као генерални

представник теме коју приказује, али и као носилац одређене иконографске специфичности.

Пажљива иконолошка разматрања вођена детаљним иконографским анализама наведених примера осветлила би нове погледе на схватање и важност тела у уметности касновизантијског периода. Будући да је већина одабраних представа била у најнепосреднијој близини посматрача, главни проблем који је постављен у средиште интересовања овог истраживања јесте однос слике и онога који ту слику посматра. Неопходна контекстуализација помоћу извора и разумевање визуелних механизма преношења теолошких порука расветлили би улогу слике умирућег, мртвог и васкрслог тела у обликовању духовне стварности, понашања и схватања сопственог бића код побожног човека касног средњег века у Византији и на Балкану.

Циљ истраживања докторског рада "ПРЕДСТАВЕ УМИРУЋЕГ, МРТВОГ И ВАСКРСЛОГ ТЕЛА У ВИЗАНТИЈСКОЈ УМЕТНОСТИ ОД ДВАНАЕСТОГ ДО ПЕТНАЕСТОГ ВЕКА" ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА је утврђивање визуелних образаца и стратегија формулисања слике тела у контексту смрти у уметности Византије и православних народа византијског културног круга на Балкану од XII до средине XV века. Иконографска и иконолошка анализа одабраних представа би преиспитала теолошки садржај порука понуђених посматрачу утврђујући тиме колику је улогу имало учење о будућем васкрсењу тела у обликовању одређених ликовних тема. Сprovedено истраживање би такође показало да је и византијска уметност познавала представе тела у стању распадања, само изражене на другачији начин од оних карактеристичних за западноевропску визуелну културу приближно истог периода, а са друге стране објаснило би одбојност исте према класичним макабристичким сликама трулежног тела. Ово питање је у досадашњој литератури, иако постављано, остало неразрешено. Будући да је реч о теми која је у спречи са најитимнијим размишљањима, страховима и надањима побожних људи датог времена, предложена дисертација би расветлила сложене процесе односа посматрача и слике, процесе који су и обликовани и обликовали теолошка учења, локална веровања и погребне праксе.

Опис садржаја (структуре по поглављима) дисертације:

Докторски рад "ПРЕДСТАВЕ УМИРУЋЕГ, МРТВОГ И ВАСКРСЛОГ ТЕЛА У ВИЗАНТИЈСКОЈ УМЕТНОСТИ ОД ДВАНАЕСТОГ ДО ПЕТНАЕСТОГ ВЕКА" имаће следећу предложену структуру:

1. Уводна разматрања

У уводном поглављу биће представљен предмет истраживања овде предложене докторске дисертације, а затим ће бити разјашњени разлози одабира датих хронолошких, географских и методолошких оквира истраживања.

2. Историја досадашњих истраживања

Друго поглавље биће посвећено критичком осврту на историју досадашњих истраживања која у ширем или ужем смислу имају везе са предметом истраживања овде предложене докторске дисертације. То подразумева превасходно студије историје тела, али и оне посвећене смрти, нарочито у историјско-уметничкој историографији.

3. Принципи визуелног представљања васкрслог тела

Треће поглавље биће посвећено истраживању визуелних стратегија формулисања слике васкрслог тела. Одабир ове теме, а не визуелне артикулације умирућег и мртвог тела, за почетну тачку истраживања има своје јасне разлоге: иако оваква структура није подударна, у хронолошком смислу, са следом догађаја које је проповедала црква (смрт – распадање – повратак пути), закључци добијени управо у овом поглављу биће од важности за потоња која ће се на њих надовезати. Слика васкрслог тела је распрострањенија, лакша за идентификовање и јасније дефинисана званичним хришћанским учењем у византијској уметности. Стога се овако дефинисана структура чини прикладном, иако неће, као хришћански наратив о судбини тела, доживети кулминацију у последњем поглављу причом о васкрсењу, већ управо супротно, причом о телесном распадању као много већим изазовом, у истраживачком смислу, јер она није била увек тако експлицитно исказана.

Дакле, у трећем делу биће речи о начинима приказивања душе преминулог у касновизантијском сликарству, али и о конкретним сценама које су потврђивале истинитост хришћанског обећања свеопштег васкрсења. Фреске у костурници Бачковског манастира, представе Васкрсења Лазара у Пећкој патријаршији и сцене Чина на разлучење душе од тела образоваће средиште интересовања овог дела предложене докторске дисертације, заједно са другим тематски одговарајућим примерима.

4. Принципи визуелног представљања умирућег и мртвог тела

У четвртом поглављу ће се разматрати визуелни механизми артикулације умирућег и мртвог тела у касновизантијском сликарству. Ту ће своје место наћи анализа представа Страшног суда са нарочитим нагласком на ликовним темама Црви који не мирују и Шкргут зуба – сагледаним на примерима из манастира Дечана и цркве Христа Хоре. Такође ће бити истражени прикази страдалног Јова и илустрације Пете поуке *Лествице* у минијатурном сликарству. Свакако, поред наведених примера, биће речи и о другим тематски одговарајућим представама.

5. Посматрач и његова припрема за добру смрт

Након сагледавања принципа визуелног представљања васкрслог, мртвог и умирућег тела, пето поглавље разматраће идеју припреме за добру смрт и место које је слика тела имала у њој. Посебно ће бити анализирани минијатуре у Томићевом и Минхенском псалтиру као предмети резервисани за приватну побожност, док ће надгробни споменик Остоје Рајаковића у охридској Богородици Перивлепти послужити као пример на коме ће бити испитана и могућа апропријација макабристичке осећајности Запада, али и њена визуелна неподобност.

6. Закључна разматрања

У закључном делу дисертације на основу појединачних резултата претходна три поглавља биће изнета обједињена сазнања до којих је спроведено истраживање довело, притом јасније дефинишући генералну слику о приказивању умирућег, мртвог и васкрслог тела у уметности Византије и земаља њеног комонвелта на Балкану од XII до средине XV века.

7. Литература

8. Илустрације

Основне хипотезе од којих ће се полазити у истраживању:

Основне хипотезе од којих ће се полазити у истраживању докторског рада "ПРЕДСТАВЕ УМИРУЋЕГ, МРТВОГ И ВАСКРСЛОГ ТЕЛА У ВИЗАНТИЈСКОЈ УМЕТНОСТИ ОД ДВАНАЕСТОГ ДО ПЕТНАЕСТОГ ВЕКА" тичу се чињенице да је хришћанско учење о васкрсењу тела заузимало важно место у визуелној артикулацији сцена које су наговештавале судбину преминулих на оном свету. Такође, приказивање душа умрлих у византијском сликарству исказује, путем иконографских појединости, повезаност преминулих са њиховим телима која ће поново васкрснути на крају времена. Велики број представа које наговештавају судбину преминулих на оном свету

служиле су посматрачима као модели припреме за добру смрт. У византијској уметности се могу пронаћи представе које наговештавају распадање тела преминулих. Визуелна артикулација тела у стању распадања остваривана је путем гестова насликаних фигура, простором у коме су смештене, иконографским појединостима на сложенијим приказима и сажетим иконографским схемама. Слика телесног пропадања могла је да носи позитивна значења, као што је и слика васкрслог тела могла да наговештава негативна. Одбојност византијске уметности према представама тела у стању распадања, какве налазимо у визуелној култури западне Европе касног средњег века, почивала је на неслагањима око догматских питања са латинском црквом о судбини преминулих на оном свету.

Методe које ће се у истраживању применити:

Метод које ће се применити у изради докторске дисертације "ПРЕДСТАВЕ УМИРУЋЕГ, МРТВОГ И ВАСКРСЛОГ ТЕЛА У ВИЗАНТИЈСКОЈ УМЕТНОСТИ ОД ДВАНАЕСТОГ ДО ПЕТНАЕСТОГ ВЕКА" ослања се на традиционалне методе историје уметности обogaћене искуством студија визуелне културе. Будући да иконографски метод почива на повезивању слике и текста тражећи у писаним изворима дословне предлошке за визуелни садржај, овде ће та врста анализе бити проширена „антииконграфијом“ Мајкла Камила која укључује и незаписане кодове и културне праксе, формиране и преношене усменим путем или перформативно, као такође погодне за интерпретацију слика (CAMILLE 1993, 43, 52-54). Тиме би истраживање значења представљених сцена добило исцрпнија и прецизнија разматрања, нарочито када су у питању прикази са рејим иконографским решењима, попут фреске Лазаревог васкрсења у цркви Светих Апостола у Пећи.

Имајући у виду чињеницу да је значење слике неодвојиво од питања перцепције посматрача и да оно није само дато, већ и „обликовано свакодневним друштвеним праксама“ (ROODENBURG 2012, 211), антропологија слике Ханса Белтинга је од изузетне важности (BELTING 2005), баш као и други смерови нове иконологије (в. BAERT et al. 2012, посебно 7-14 и 211-229) и студија визуелне културе уопште (в. MITCHELL 2005; SHEINGORN 2010). Они омогућавају размишљање о посматрачу као носиоцу културног и визуелног искуства, искуства које је условљавало перцепцију значења приказане представе. Другим речима, овако обogaћен традиционалан историјско-уметнички методолошки приступ (иконологија) помогао би

контекстуализацији предмета истраживања у просторни и временски оквир интересовања овде предложене докторске дисертације и смањено изгледе за учитавање анахроних претпоставки и закључака.

Будући да су представе које ће бити разматране у овде предложеној докторској дисертацији чиниле и део ширег идејног програма сакралног простора, било да је реч о фрескама на зиду или минијатурама у рукописним књигама, потрага за разумевањем њиховог значења унутар контекста веће програмске целине захтева прибегавање принципима хијеротопије, пољу истраживања које је усмерено на изучавање стварања светог простора као посебног вида стваралачке активности човека (LIDOV 2006; за илуминирани манускрипт као свети простор в. ЛИДОВ 2009, 125-127). Овакав методолошки приступ не би само обезбедио додатне увиде у значај представљања умирућег, мртвог и васкрслог тела, већ би и истакао функционалну вредност таквих приказа. Известан број примера који ће бити разматрани је творио и део „сценографије“ ритуалних радњи постајући тако активан чинилац одређених обреда. Узимајући у обзир да је требало да такве представе комуницирају са посматрачем у једној врсти театарски осмишљене изведбе, перформативни заокрет у историји уметности је дао свој допринос драгоценим методолошким смерницама које ће наћи своје место и у истраживању овде предложене докторске дисертације (в. GERTSMAN 2008; GERTSMAN 2013).

Студије историје тела су јасно показале да је тело друштвени и културолошки конструкт, баш колико и биолошка датост, и да је неопходна способност истраживача да се оно дефамилијаризује како би се избегле пројекције савремених ставова у прошле епохе (в. БРАУН 2012; BYNUM 1991; RINGROSE 2003). Управо горе наведена методолошка становишта омогућавају такву врсту „дефамилијаризације“ у области историје уметности.

Очекивани резултати и научни допринос:

Докторска дисертација Јакова Ђорђевића "ПРЕДСТАВЕ УМИРУЋЕГ, МРТВОГ И ВАСКРСЛОГ ТЕЛА У ВИЗАНТИЈСКОЈ УМЕТНОСТИ ОД ДВАНАЕСТОГ ДО ПЕТНАЕСТОГ ВЕКА" знатно ће допринети бољем познавању начину представљања и рецепцији представа умирућег, мртвог и васкрслог тела у оквиру сцена везаних за смрт и васкрсење у византијској култури и земљама византијског културног круга у периоду између XII и XV века.

Закључак:

Докторска дисертација Јакова Ђорђевића "ПРЕДСТАВЕ УМИРУЋЕГ, МРТВОГ И ВАСКРСЛОГ ТЕЛА У ВИЗАНТИЈСКОЈ УМЕТНОСТИ ОД ДВАНАЕСТОГ ДО ПЕТНАЕСТОГ ВЕКА" представља оригинални приступ истраживању и разматрању представљања умирућег, мртвог и васкрслог тела те сцена везаних за умирање и васкрсење, као носеће идеје хришћанске средњовековне културе, и тако доприноси развоју историје византијске и уметности византијског културног круга те всредњовековног раздобља у целини.

др Јелена Ердељан, ванредни професор, ментор

др Миодраг Марковић, редовни професор

др Иван Стевовић, ванредни професор

Београд, 28.1.2016.

др Бранка Вранешевић, доцент